

Феано Кротонська, Мія Кротонська, Меліса, Фінтіс Спартанська, Есара Луканська, Птолемея Кіренська**Мислительки піфагорійської школи про виховання і людську природу¹**

Представлено академічний переклад українською низки уривків праць піфагорійських філософинь, в яких розкривається проблематика людської природи та виховання особистості. В центрі уваги, зокрема, постають такі псевдо-епіграфи античних мислительок як два листи Феано Кротонської, листи Мії Кротонської і Меліси, а також трактати Фінтіс Спартанської «Про жіночу розсудливість», Есари Луканської «Про людську природу» та уривки з праці Порфірія «Піфагорійські першооснови музики», в яких містяться фрагменти сентенцій Птолемеї Кіренської. Основними темами цих усіх праць та листів є виховання особистості загалом, і жінки зокрема. Відповідно, основою виховання має бути елемент помірності та розсудливості у всьому. Якщо дитина буде вихована на основі цього, то зможе бути сильною і витривалою протягом тих чи інших життєвих ситуацій. Встановлено, що в трактатах піфагорійських філософинь наголошено, що завдяки вивченню нашої власної людської природи (а саме – людської душі) ми можемо зрозуміти філософські основи природного закону та моралі. Через це жінка має послуговуватися у своєму житті не швидкоплинними емоціями та реакціями на ту чи іншу подію, ситуацію, а бути теж поміркованою і розсудливою. Ці тексти є особливо значущими в контексті розуміння гендерної проблематики в елліністичну добу. На основі перекладених праць можна говорити, що деякі чесноти є спільними для обох статей (мужність, справедливість і мудрість), тоді як поміркованість або помірність властиві частіше жінкам. Водночас, обмеження соціальної ролі жінок відображає давньогрецьке розуміння природи жіночої душі. Відповідно, повинен бути реалізований нормативний принцип гармонії у контексті конкретних соціальних ролей, дозволених жінкам. Водночас, наявність цих текстів свідчить про те, що заняття філософією можливе як для чоловіків, так і жінок, у такий спосіб підкреслюючи важливість залучення жінок до знань та наукового пізнання.

Ключові слова: античні філософині, піфагорійські мислительки, людська природа, Феано і Мія Кротонські, Фінтіс Спартанська і Птолемея Кіренська, Мелісса і Есара Луканська.

¹ © Переклад з давньогрецької і примітки Віталія Туренка (далі – В.Т.).

З поміж близько 20 представниць піфагорійської традиції, відомих нам завдяки «каталогу» Ямвліха, є ті мислительки, яким приписується низка творів. До XIX ст. у світовому антикознавстві не заперечувалась справжність цих праць і листів. Водночас, поступове і детальний аналіз їх виявив, що з найбільшою долею вірогідності вони є псевдо-епіграфічними. Надалі, вітчизняному читачеві пропонується ряд праць в оригіналі і перекладених вперше українською, які розкривають розуміння виховання, освіти та загалом специфіки людської природи і сенсу існування особистості. (В.Т.).

Hercher, Epistol. Gr. p. 603, №4: Θεανώ Εύβουλη.
Феано¹ «Лист до Євбули»

«Ἀκούω σε τὰ παιδία τρυφερῶς ἄγειν· ἔστι δὲ ἀγαθῆς μητρὸς οὐχ ἡ πρὸς ἡδονὴν ἐπιμέλεια τῶν παιδίων, ἀλλ' ἡ πρὸς τὸ σῶφρον ἀγωγή. βλέπε οὖν μὴ οὐ φιλοῦσης ἀλλὰ κολακευούσης ἔργον ποιήσης· συντρεφομένη γὰρ ἡδονὴ παισὶν ἀκολάστους ποιεῖ. τί γὰρ ἥδιον νέοις συνήθους ἡδονῆς; χρηὶ οὖν, ὦ φίλη, τὴν τροφὴν τῶν παίδων μὴ διαστροφὴν ἔχειν. ἡ δὲ τρυφὴ διαστροφὴ τῆς φύσεώς ἐστιν ὅταν φιλήδονοι μὲν ταῖς ψυχαῖς, ἡδυπαθεῖς δὲ τοῖς σώμασι γέωνται, καὶ ταῖς μὲν φυγοπόνοι, τοῖς δὲ μαλακώτεροι. δεῖ δὲ καὶ πρὸς τὰ φοβερά γυμνάσειν τὰ τρεφόμενα, κἂν λυπηθῆναι κἂν πονῆσαι δέοι, ἵνα μὴ τῶν παθῶν ἢ δοῦλα τούτων καὶ περὶ τὰς ἡδονὰς λίχνα καὶ περὶ τοὺς πόνους ὀκηνρά, ἀλλ' ἵνα τὰ κατὰ πρὸ πάντων τιμῶσιν, ὧν μὲν ἀπεχόμενοι, τοῖς δὲ ἐμμένοντες. οὐδὲ πλησμονικὰ μὲν ταῖς τροφαῖς, πολυτελεῖ δὲ ταῖς ἡδοναῖς, ἀκόλαστα δὲ ταῖς ἀνέδην παιδιαῖς αὐτὰ ποιεῖν, καὶ πᾶν μὲν λέγειν πᾶν δ' ἐπιτηδεύειν ἔασαι, ἔτι δὲ φοβουμένην μὲν, ἣν κλάη, φιλοτιμουμένην δὲ, ἣν γελᾶ, κἂν τὴν τροφὸν παίη κἂν σε κακῶς εἴπη γελῶσαν, καὶ τοῦ μὲν θέρουσ ψῦχος, τοῦ δὲ χειμῶνος καῦμα παρέχουσαν καὶ πολλὴν χλιδὴν· ὧν οἱ πενιχροὶ γε παῖδες οὐδενὸς πειρῶνται, καὶ τρέφονται μὲν

«Я чула, що ти виховуєш своїх дітей у розкоші. Відмінною рисою хорошої матері є не увага до задоволення її дітей, а освіта з метою розсудливості. Стережись, щоб ти не виконувала роботу люблячої матері, а турботливої. Адже коли діти виховуються в задоволенні, то це їх робить недисциплінованими. Що краще юним, ніж звичне задоволення? Кюбо моя, про одне ти повинна подбати, щоб виховання дітей не стало їх загибеллю. Розкіш розбещує природу, адже коли діти стають любителями насолоди в душі і ласолюбами в тілі, то психологічно бояться працювати і фізично невитривалі. Мати повинна також виконувати свої обов'язки в тому, чого діяти бояться, навіть якщо це завдає їм болю і страждання, щоб вони не стали рабами своїх почуттів, спраглими до задоволення і такими, які ухиляються від болю. Передусім, вона повинна понад усе поважати свою гідність і бути здатною як утримуватися від задоволення, так і протистояти болю. Не дозволяйте дітям надміру харчуватися і не вдовольняйте їх бажання. Така відсутність стриманості в дитинстві робить їх розбещеними; це дозволяє їм сказати щонебудь і спробувати все; особливо якщо ви будете хвилюватися кожен раз, коли вони плачуть, і завжди пишатися від їх сміху чи поблажливо посміхатися, навіть якщо вони б'ють свою нянечку або насміхаються над вами, або якщо ви наполягаєте на тому, щоб тримати їх у неприродній прохолоді влітку і в теплі взимку, даючи їм кожен раз комфорт. Бідні діти не мають досвіду подібних речей; а тому їх виховувати

Феано (Теано) Кротонська, або Феано Фурійська (давньогрец. Θεανώ, 6 ст. до н. е.), – перша філософиня у піфагорійській школі, одна з найбільш відомих представниць піфагорійської школи загалом. Походила з м. Фурії (область Луканія на півдні Італії), за іншою версією – з о. Крит [Porph. 4, Suda, Θεανώ], проте більшість вважає, що вона була з м. Кротон [Diog. Laert. VIII 42-43]. (В.Т.)

ῥᾶον, αὔξονται δὲ οὐχ ἥσσον, διάκεινται δὲ παρὰ πολὺ κρείσσον. σὺ δ' οἶον Σαρδαναπάλλου γονὴν τιθνηῖ τὰ τέκνα, τὴν τῶν ἀρρένων φύσιν θρύπτουσα ταῖς ἡδοναῖς. τί γὰρ ἂν ποιήσειέ τις παιδίον, ὃ ἂν μὴ τάχιον φάγη κλάει, κἄν ἐσθίη, τὰ θερπὰ τῶν ὄσων ζητεῖ, κἄν καῦμα ἦ, παρίεται, κἄν ψῦχος πτωματίζει, κἄν ἐπιτιμᾷ τις, ἀντιμάχεται, κἄν μὴ πρὸς ἡδονὴν ὑπηρετῆ, λυπεῖται, κἄν μὴ μασαῖται δυσκολαίνει, καὶ κακοσχολεῖ πρὸς ἡδονὴν καὶ βατταλίζεται περιηγόμενον; ἐπιμελῶς δὴ, ὃ φίλη, εἰδυῖα ὅτι τὰ σπαταλῶντα τῶν παιδίων, ὅταν ἀκμάσῃ πρὸς ἄνδρα, ἀνδράποδα γίνεται, τὰς τοιαύτας ἡδονὰς ἀφαίρει, καὶ τὴν τροφὴν αὐστηράν, μὴ τρυφερὰν οὕτω ποιοῦσα καὶ ἐῶσα καὶ λιμὸν καὶ δίψος ἐνεγκεῖν, ἔτι δὲ καὶ ψῦχος καὶ θάλλος καὶ αἰδῶ τὴν ἀπὸ τῶν συνηλίκων ἢ τῶν ἐπιστατῶν οὕτω γὰρ καὶ γεννικὰ εἶναι συμβαίνει αὐτὰ ψυχὴν ἀνατεινόμενα ἢ ἐπιτεινόμενα. οἱ γὰρ πόνοι, φίλη, προὔποστουφαί τινες τοῖς παισίν εἰσι τελειωθισομένης ἀρετῆς, αἷς ἐμβαφέντες ἀποχρώντως τὴν τῆς ἀρετῆς βαφὴν οἰκειότερον φέρουσι. βλέπε οὖν, φίλη, μὴ, καθάπερ τῶν ἀμπέλων αἱ κακοτροφούμεναι τὸν καρπὸν ἐλλείπουσι, καὶ ὑπὸ τῆς τρυφῆς οἱ παῖδες ὕβρεως καὶ πολλῆς ἀχρειότητος κακίαν γεννήσωσιν».

значно легше. Вони ростуть не гірше і стають набагато сильнішими. Але ви виховуєте своїх дітей, як нащадки Сарданапала, розм'якуючи їх мужню природу задоволеннями. Що можна було б зробити з дитиною, яка, коли голодна, то відчуває роздратування, а коли вже їсть, то жадає ласощів? Хто вмирає від спеки і замерзає від холоду; хто, якщо хтось знайде в ньому помилку, чинить опір; хто, якщо хтось не задовольняє всі його задоволення, то стає ображеною людиною; хто, якщо щось не переживує, то незадоволений; хто вилутується в пустоті тільки заради задоволення і заїкається, живучи незрозуміло для чого? Бережи себе, люба моя, усвідомлюючи той факт, що діти, які живуть розбещено, стають дорослими рабами, щоб можна було позбавити їх таких задовольень. Тому треба зробити їх харчування аскетичним, а не розкішним; нехай вони терплять і голод, і спрагу, і холод, і спеку, і навіть сором перед своїми однолітками або наглядачами. Ось як вони виявляються сміливими духом, незалежно від того, звеличені вони або змучені. Труднощі, моя люба, є тим, що загартовує дітей, є тим, завдяки чому чеснота вдосконалюється. Ті, хто досить занурився в них, сприймають гартування чесноти як природну річ. Отож, бережися, дорога, щоб, як виноградні лози, які були неправильно доглянуті, позбавлені плодів твої діти через виховання у розкоші не принесли злі плоди розбещеності і повної пустоти. Бувай»¹.

¹Зарубіжні дослідники в цьому листі бачать такі три моменти:

- 1) однакове виховання як для дівчат, так і для жінок. Це свідчить про вплив спартанської системи на розуміння виховання піфагорійськими жінками [Pomeroy, 2013: 78];
- 2) акцент на виховній ролі віддається саме жінці. Жодного слова про батька [Pru-dence, 1997: 154];
- 3) ключова теза – виховувати розсудливо, а не в розкоші і комфорті, що свідчить про звертання до заможної жінки (жительки великого міста) [Pomeroy 2013: 78]. (В.Т.).

Thesleff 122-24: Μυῖα Φύλλιδι
«Лист Мії до Філіс»¹

«Γενομένη τοι ματέρι παίδων τάδε παραινέω. τίθηται μὲν ἐκλέξασθαι τὰν ἐπιταδειοτάταν καὶ καθάριον, ἔτι δὲ αἰδήμονα καὶ μὴ ὑπὸ προσοικειουμένην μηδὲ μὴν μέθα.

ἅ τοιάδε γὰρ ἂν κρίνοιτο κρατίστα ποττὸ ἐκτρέφειν ἐλευθέρως παῖδας, ἐάν γε δὴ γάλα τρόφιμον ἔχη καὶ μὴ ταῖς πρὸς ἄνδρα κοίταις εὐνίκαιος πέλη. μεγάλη γὰρ μερίς ἐν τῷδε καὶ πρῶτα καὶ προκαταρκτικώτερα ἐς ὅταν τὰν βιοτὰν πέλει ἐν τῇ τρεφοίῃσ᾽ ποττὸ καλῶς τραφήμεν· ποιήσει γὰρ πάντα καλὰ ἐν τῷ ποτεοικότι καιρῷ. τὸν τιτθὸν τε καὶ μαζὸν καὶ τροφὰν δόμεν μὴ καττὸ ἐπενθόν, ἀλλὰ μετὰ τινος προνοίας·

οὕτως γὰρ ἐς ὑγίειαν ἄξει τὸ βρέφος, μὴ ὅτε αὐτὰ θέλοι καθεῦθεν νικῆται, ἀλλ' ὅποτε ἂν τὸ νεογνὸν ἀναπαύσιος ἔρον ἔχοι· οὐ μικρὸν γὰρ ἄκος τῷ παιδί προσοίσει. ἔστω δὲ μήτ' ὀργίλα τιθάνα μήτε πρόγλωσσοσ μήτε ἐν ταῖς τῶν σιτίων λήψεσιν ἀδιάφορος, ἀλλὰ τεταγμένα καὶ σῶφρον, δυνατῶν δὲ ὄντων μὴ βάρβαρος ἀλλὰ Ἑλληνίς. ἄριστον, ἐάν καὶ τοῦ γάλακτος χρηστῶς πιμπλάμενον τὸ νεογνὸν οὕτως ἐς ὕπνον τρέπηται.

ἀδεία γὰρ νέοις ἀνεσις καὶ εὐκατέργαστος ἅ τοιάδε σίτασις. αἰ δὲ χατέραν, δόμεν χρῆ ἀλουστάταν. οἶνω δὲ τὸ παράπαν ἀπέχεσθαι τῷ δύναιμιν ἰσχυρὰν ἔχειν, ἢ καττὸ σπᾶνιον μεταδιδόμεν τῇ κράσει δεῖλιον γαλακτώδες. τὰ δὲ λουτρά μὴ ποιεῖν συνεχῆ. ἅ γὰρ τῶν σπᾶνίων καὶ εὐκράτων χρᾶσις ἀμείνων. κατταυτὰ δὲ καὶ ἀπὸ ἐπιτάδειος θάλπους καὶ ρίγους ἔχων τὰν συμμετρίαν, καὶ οἰκῆσις δὲ μήτε ἄγαν περιπνεομένα μήτε ἄγαν κατάστεγνος. οὐ μὲν ἀλλὰ καὶ ὕδωρ μήτε ἀπόσκληρον μήτε εὐπαράγωγον, καὶ

«Оскільки ти стала матір'ю, то дам я тобі такі поради: годувальницю слід вибирати, звертаючи увагу на її здібності і охайність, далі – ту, яка скромна і не сонлива, і не схильна до пияцтва.

Потрібно вибрати найбільш здатну для цього жінку, щоб вигодувати вільнонароджену дитину. У годувальниці має бути поживне молоко, і вона не повинна прагнути до постійного злягання з чоловіком. Цьому потрібно приділити велику увагу, оскільки правильним харчуванням годувальниця дає поштовх дитині до розвитку на все життя.

У відповідний час вона все робитиме правильно. Груди і їжу вона подає з певною обачливістю, а не тоді, коли їй заманеться; таким чином вона збереже здоров'я дитині. Вона буде спати не тоді, коли захоче, але, долаючи своє бажання, тільки тоді, коли новонароджений забажає відпочинку. Це сприятиме розвитку дитини. Годувальниці не слід бути запальною, балакучою і безрозсудною у виборі харчування; їй слід бути акуратною і виваженою, і за можливості не варваркою, а еллінкою.

Найкраще – це коли новонароджений, наситившись вдосталь молока, засинає. Безпечною і легкоотравною повинна бути їжа для дитини. Якщо хтось вибере інше харчування, то воно має бути дуже простим. Від вина дитина повинна повністю утримуватися, або годувальниці слід його давати лише зрідка у вечірній час, змішуючи вино з

¹ **Мія Кротонська** (давньогрец. Μυῖα, VI-V ст. до н. е.) – одна з доньок Феано та Піфагора, дружина Мілона Кротонського, відомого атлета. Ямвліх говорить про неї, що, будучи дівчинкою, вона була зразковою хористкою, а коли стала вже жінкою, то всі помічали в ній для наслідування побожність [De vita 30]. Схожу думку про неї мав також Порфірій. Цікаво, що Лукіан Самосатський у праці «Похвала мусі», яка присвячена їй, говорить, що міг би розповісти про Мію дуже багато, але не бачить сенсу, оскільки всі про неї знають. Достеменно не відомо, які праці вона написала, але до нас дійшов лист, підписаний нею, хоча за стилем (дорійський діалект) він датується III або II ст. до н. е. і адресований невідомій нам Філіс. (В.Т.).

στρωμνὰ δὲ οὐ τραχεῖα, ἀλλὰ προσπίπτουσα τῷ χρωτὶ εὐαρμόστως.

ἐν πᾶσι γὰρ τούτοις τὸ οἰκεῖον ἂ φύσις ἐπιποθεῖ, ἀλλ' οὐ τὸ πολυτελέες. ταῦτα μὲν ὧν ἐπὶ τοῦ παρόντος οὐκ ἀχρεῖον ὑπογράψαι τοὺς τὰς ἐλπίδας ἐκ τροφᾶς [ἦ] κατὰ ὑφαγεόμενον γινομένης, θεῶ δὲ συλλαμβάνοντος ὑπὲρ τὰς ἀγωγᾶς τῷ παιδὸς αἰθις τὰς ἐνδεχομένας καὶ ποτεοικυίας κομοῦμες ὑπομνάσεις».

молоком. Купати дитину постійно не треба; краще рідко і в теплій воді.

Відповідно до цього, повітря нехай також має правильне співвідношення між теплом і холодом, у будинку не має бути ані протягів, ані затхлого повітря теж. І вода не повинна бути занадто жорсткою або м'якою, а постіль – не грубою, а такою, що для тіла добре підходить. У всьому цьому природа прагне до того, що їй споріднене, а не до пишності. Описане не має бути марним, в цьому основа турботи про дитину. Іншим разом, з божою допомогою ми знову дамо тобі можливі і слухні поради про виховання».

Hercher, Epistologr. Gr. p. 607: Μέλισσα Κλεαρήτη Melissa¹ «Лист до Клеарети»

«Αὐτομάτως εἶναι φαίνεται πλέοντα τῶν καλῶν ἔχειν τὸ γὰρ ἐσπουδασμένης ἐθέλειν τὸ ἀκοῦσαι περὶ γυναικὸς εὐκοσμίας καλὰν ἐλπίδα διδοῖ ὅτι μέλλεις πολιοῦσθαι κατ' ἀρετὴν. χρὴ ὧν τὰν σώφρονα καὶ ἐλευθέραν τῷ κατὰ νόμον ἀνδρὶ ποτῆμεν ἀσυχᾶ κεκαλλωπισμένην ἀλλὰ μὴ πολυκερδῶς, ἦμεν δὲ τᾶ ἐσθᾶτι λευκοεῖμονα καὶ καθάριον καὶ ἀφελῆ, ἀλλὰ μὴ πολυτελεῖ καὶ περισσάν· παραιτητέον γὰρ αὐτᾶ τὰν διαυγῆ καὶ διαπόρφυρον καὶ τὰ χρυσόπαστα τῶν ἐνδυμάτων. ταῖς ἐταίραις γὰρ τάδε χρήσιμα ποττὰν τῶν πλεόνων θήραν, τὰς δὲ ποθ' ἓνα τὸν ἴδιον εὐαρεστούσας γυναικὸς κόσμος ὁ τρόπος πέλει καὶ οὐχ αἱ στολαί»

«Мені здається, що через численні обставини ти володієш багатьма позитивними властивостями. Тому ти серйозно хочеш почути про жіноче виховання, і це дає добру надію на те, що ти готова також постаріти у пошані. Жінка, яка є розсудливою і вільнонародженою, повинна жити разом зі своїм законним чоловіком, вбиратися скромно, [але нелукаво]. Вона повинна носити білу, чисту, просту сукню, нічого коштовного і блискучого. Так само повинна вона нехтувати пофарбованим у пурпур одягом і шатами, вишитими

¹ **Меліса** (давньогрец. Μέλισσα, бл. III ст. до н. е.) – даних про її життя не збереглося, навіть звідки вона родом. Можливо, це не справжнє ім'я, а псевдонім, оскільки воно походить від грецького слова μέλι, що означає мед. Німецький дослідник А. Штеделе робить припущення, що ім'я Меліса може бути виведене з імені знаменитої жінки-піфагорійки Мії, а ім'я одержувачки листа Клеарети співзвучне з ім'ям піфагорійця з Тарента Клеарата, згаданого в списку Ямвліха. Щоправда, А. Штеделе визнає, що це, насамперед, лише гіпотеза [Stäedele 1980: 253]. Ж. Менаж знаходить епізод у Плутарха про самоського стратега Меліса, який водночас був також філософом, під керівництвом якого самосці одержали перемогу над афінянами [Ménage 1690: 47 (Див.: Plut. Per.26)]. Ця гіпотеза, на нашу думку, є більш вірогідною, оскільки у каталозі Ямвліха ми зустрічаємо чоловічі імена, співзвучні жіночим.

εὐμορφον γὰρ τὰν ἐλευθέραν ἰδέσθαι τῷ αὐτᾷ ἀνδρὶ, ἀλλ' οὐ τοῖς πλασίον. ἔχους <δ'> ἂν ἐπὶ τᾷς ὄψιος ἐρύθμα μὲν σαμεῖον αἰδοῦς ἀντὶ φύκιος, καλοκαγαθίαν δὲ καὶ κοσμιότατα καὶ σωφροσύναν ἀντὶ χρυσῷ καὶ σμαράγδῳ. οὐ γὰρ ἐς τὰν τᾷς ἐσθᾶτος πολυτέλειαν φιλοκαλεῖν δεῖ τὰν γλιχομένην τᾷς σωφροσύνας, ἀλλ' ἐς τὰν οἰκονομίαν τῷ οἴκῳ, ἀρέσκειν δὲ αὐτὰν τῷ αὐτᾷ ἀνδρὶ ἐπιτελέας ποιεύσαν τᾷς ἐκείνῳ θελήσιας· αἱ γὰρ τῷ ἀνδρὸς θελήσεις νόμος ὀφείλει ἄγραφος εἶναι κοσμία γυναικί, ποθ' ὄν χρηὶ βιῶν αὐτάν· νομίζεν δὲ προῖκα κατενηγέχθαι ἅμα αὐτᾷ καλλίσταν καὶ μεγίσταν τὰν εὐταξίαν. πιστεύειν γὰρ χρηὶ τῷ τᾷς ψυχᾷς κάλλει τε καὶ πλούτῳ μᾶλλον ἢ τῷ τᾷς ὄψιος καὶ τῶν χρημάτων· τὰ μὲν γὰρ φθόνος καὶ νοῦσος παραιρέεται, τὰ δὲ μέχρι θανάτῳ πάρεντι ἐκτεταμένα».

золотом. Гетери потребують таких речей у гонитві за багатства чоловіками, а прикрасою жінки, яка бажає сподобатися тільки своєму чоловікові, є її сутність, а не сукні. Тому вільна жінка повинна бути гарною тільки для власного чоловіка, а не для сусідів. Замість косметики ти повинна викликати сором'язливий рум'янець на своєму обличчі у знак сором'язливості, а моральну досконалість, порядність і розсудливість носити замість золота і дорогоцінних каменів. Адже не про дорогі сукні повинна піклуватися та жінка, яка прагне розсудливості, але про управління домашнім господарством. Вона повинна подобатися своєму чоловікові тим, що виконує його побажання. І бажання чоловіка для порядної дружини – це неписаний закон, згідно з яким вона повинна жити. Вона має розуміти, що як гарний і найважливіший посаг вона принесла з собою до шлюбу скромну поведінку. Вона повинна довіряти красі й багатству душі, а не зовнішньому вигляду і товарам, оскільки перші зникають від заздрості і хвороби, а інші зберігаються аж до самої смерті».

Як би там не було, але згадана піфагорійська філософія відома лише завдяки листу, який дійшов до нашого часу і був адресований Клеареті. Зарубіжний дослідник І. Планта пише: «У листі йдеться про необхідність, щоб дружина була скромною і добродесною, і наголошується, що вона повинна підкорятися своєму чоловікові. Зміст листа свідчить, що він був написаний невідомою людиною» [Plant 2004: 83]. З іншого боку, як наголошує А. Пруденс, автор листа не припускає, що жінка за своєю природою – неповноцінна або слабка, або що їй потрібне керівництво чоловіка, щоб бути добродесною [Prudence 1997: 150].

Утім, С. Померой підкреслює: «Лист Меліси узгоджується з поглядами на жіночу мудрість і чесноти, висловленими іншими античними філософіями – Есарою, Періктіною, Феаною і Фінгіс. Меліса відрізняється від Піфагора тим, що вона вважає, що шановані жінки можуть носити певну косметику, тоді як Піфагор категорично це забороняв. У грецькій традиції жінка, яка схожа на бджолу, – добродесна, працююча, чиста та добра господарка» [Pomeroy, 2013: p.102]. (В.Т.).

**Hercher, Epistol. Gr. p. 604, Nr. 5: Θεανώ Νικοστράτη
Феано «Лист до Нікострати»¹**

«Ἦκουον τὴν τοῦ ἀνδρός σου παράνοιαν, ὅτι τὴν ἐταίραν ἔχει, σὺ δὲ ὅτι ζηλοτυπεῖς αὐτόν. ἐγὼ δέ, ὡ φίλη, πολλοὺς ἔγνωκα τῆς αὐτῆς νόσου· θηρεύονται γὰρ ὡς εἰσὶν ὑπὸ τῶν γυναικῶν τούτων καὶ κατέχονται καὶ οὐκ ἔχουσι νοῦν. σὺ δὲ ἄθυμος εἶ καὶ νύκτα καὶ μεθ' ἡμέραν καὶ ἀδημονεῖς καὶ μηχανᾷ τι κατ' αὐτοῦ. μὴ σύ γε, ὡ φίλη, γαμετῆς γὰρ ἀρετὴ ἐστὶν οὐχ ἡ παρατήρησις τάνδρός, ἀλλ' ἡ συμπεριφορὰ· συμπεριφορὰ δὲ ἐστὶ τὸ φέρειν ἄνοιαν. εἴθ' ἐταίρα μὲν πρὸς ἡδονὴν ὀμιλεῖ, γαμετῆ δὲ πρὸς τὸ συμφέρον· συμφέρον δὲ κακοῖς κακὰ μὴ μίσγειν, μηδὲ παρανοία παράνοιαν ἐπάγειν. ἔνια δὲ ἀμαρτήματα, φίλη, ἐλεγχόμενα μὲν ἐπὶ πλέον ἀνερεθίζεται, σιωπώμενα δὲ παύεται μᾶλλον, ὡς τὸ πῦρ ἡσυχία φασὶ σβέννυσθαι. καὶ γὰρ βουλόμενόν σε λεληθῆναι δοκεῖν ἐλέγχουσα ἀφαιρήσεις τὸ παρακάλυμμα τοῦ πάθους, καὶ φανερωῶς ἀμαρτήσεται. σὺ δὲ τὴν φιλίαν ἡγῆ τοῦ ἀνδρός οὐκ ἐν τῇ καλοκαγαθίᾳ· τοῦτο γὰρ ἡ χάρις τῆς κοινωνίας. νόμιζε οὖν πρὸς μὲν τὴν ἐταίραν ῥαθυμήσοντα πορεύεσθαι ἐκείνον, σοὶ δὲ συμβιῶσοντα παρεῖναι, καὶ σὲ μὲν φιλεῖν κατὰ γνώμην, ἐκείνην δὲ τῷ πάθει. βραχὺς δὲ ὁ τούτου καιρός· ἅμα γὰρ ποτε ἔχει καὶ κόρον, καὶ παρίσταται ταχὺ καὶ παύεται. ὀλιγοχρόνιος γὰρ ὁ

«Я неодноразово чула про безумство вашого чоловіка, що у нього є гетера, а також те, що внаслідок цього ви відчуваєте ревнивий гнів до нього. Люба моя, я знала багатьох чоловіків з такою ж хворобою. Це схоже на те, що ніби вони полюють на жінок і вчиняють це швидко; це схоже на те, що ніби вони втратили розум. Але ви пригнічені вночі і вдень, ви дуже стурбовані і гадаєте про те, щоб щось зробити проти нього. Чи не так, моя дорога? Бо моральна вищість дружини – це не спостереження за її чоловіком, а супутнє пристосування; це в душі примирення, щоб триматися його глупоти.

Якщо він має гетеру з метою задоволення, то свою дружину – з метою вигоди. Важливо не поєднувати зло зі злом і не збільшувати дурість глупотою. Деякі помилки, моя дорога, ще більше розбурхуються, коли їх засуджують, але припиняються, коли їх покривають мовчанням, схоже до того як кажуть, що вогонь гасне, якщо його залишити у спокої.

Крім того, хоча тобі здається, що засуджуючи його, ти хочеш уникнути помітити себе, хоча тим самим, ти знімаєш завісу, яка покриває твій власний стан. Тоді ти явно помиляєшся. Ти не переконана, що любов до чоловіка полягає у благородній і добрій по-

¹ Як підкреслює М. Вейс, основна ідея цього листа полягає в наступному: «Особлива чеснота жінки зобов'язує їх також справедливо поводитися зі своїми чоловіками, навіть коли чоловіки ставляться до них несправедливо. Ця думка висловлена в листі Феано до Нікострати і сягає корінням у поглядах про відповідальність жінок за збереження гармонії у шлюбі. Вона зазначає, що поєднання однієї несправедливості з іншою – це не спосіб наведення порядку і гармонії, а спосіб створення подальшого розбрату. Тільки діючи чесно і справедливо, жінка може продемонструвати свою моральну перевагу чоловікові і подати приклад для наслідування [Waithe: 1987: pp.6-7].

З іншого боку, на нашу думку, треба звернути увагу на те, що авторка листа підкреслює необхідність не вдаватися до помсти і жорстоко поводитися з ворогами. Для класичної античності це, дійсно, звучить унікально. Проте якщо датувати цей лист вже нашою ерою, добою середнього еллінізму, то такі погляди цілком властиві для цього періоду, оскільки науковці проводять паралелі між цими листами та новозавітними посланнями апостола Павла та творами інших імовірних сучасників, зокрема давньоримських стоїків. (В.Т.).

καιρός ἐστι πρὸς ἑταίραν ἀνδρὶ μὴ σφόδρα κακῷ· τί γάρ ἐστι ματαιότερον ἐπιθυμίας ἀπολαυσοῦσης ἀδίκου; διὸ καὶ μειῶν τὸν βίον καὶ διαβάλλον τὸ εὖσχημον αἰσθήσεται ποτε· οὐδεὶς γὰρ ἐπιμένει φρονῶν αὐθαιρέτω βλάβῃ. καλούμενος οὖν ὑπὸ τῶν πρὸς σε δικαίων καὶ τὰς περὶ τὸν βίον ἐλαττώσεις ὁρῶν [αἰσθήσεται ποτέ σου] καὶ τὴν ἀπὸ τῆς καταγνώσεως ὕβριν οὐ φέρων ταχὺ μεταγνώσεται. σὺ δέ, φίλη, ζῆθι οὐχ ἑταίραις ἀποκρινόμενη, τῇ μὲν εὐταξίᾳ πρὸς τὸν ἄνδρα διαφέρουσα, τῇ δὲ ἐπιμελείᾳ πρὸς τὸν οἶκον, τῇ δὲ συναλλαγῇ περὶ τὰς χρωμένας, τῇ δὲ φιλοστοργίᾳ περὶ τὰ τέκνα. οὐ ζηλοτυπητέον οὖν σοι πρὸς ἐκείνην (πρὸς γὰρ τὰς ἐναρέτους ἐκτείνειν τὸν ζῆλον καλόν), ἑαυτὴν δὲ παρεκτέον ἐπιτηδεῖαν ταῖς διαλλαγαῖς· τὰ γὰρ καλὰ ἦθη καὶ παρ' ἐχθροῖς εὖνοια φέρει, φίλη, καὶ μόνῃς καλοκαγαθίας ἔργον ἐστὶν ἡ τιμὴ, ταύτη δὲ καὶ δυνατόν ἄνδρὸς ἐξουσίαν καθυπερέχειν γυναικί, καὶ τιμᾶσθαι πλέον ἢ θεραπεύειν τὸν ἐχθρόν. κατηρτυμένος οὖν ὑπὸ σοῦ μᾶλλον αἰσχύνεται, τάχιον δὲ διαλλαγῆναι θελήσει, προσπαθέστερον δὲ φιλοστοργήσει συνεγνωκῶς τὴν ἀδικίαν τὴν εἰς σέ, κατανοῶν τε τὴν προσοχὴν ἐπὶ τοῦ βίου καὶ πείραν τῆς στοργῆς λαμβάνων τῆς πρὸς αὐτόν. ὥσπερ δὲ αἱ κακοπάθειαι τοῦ σώματος ἡδῖους τὰς ἀναπαύσεις ποιοῦσιν, οὕτως αἱ διαφοραὶ τῶν φίλων οἰκειότερας τὰς διαλλαγὰς φέρουσι. σὺ δὲ καὶ τὰ βουλευμάτα τοῦ πάθους ἀντίθεος νοσοῦντος γὰρ ἐκείνου καὶ σὲ παρακαλεῖ νοσεῖν ταῖς λύπαις, καὶ ἁμαρτάνοντος περὶ τὸ εὖσχημον καὶ σὲ περὶ τὸν κόσμον ἁμαρτάνειν, καὶ καταβάλλοντος τὸν βίον καὶ σὲ καταβάλλειν τὸ συμφέρον. ἀφ' ὧν ἐπ' αὐτὸν συντετάχθαι δόξεις καὶ κολαζομένη ἐκείνον καὶ σεαυτὴν κολάζειν. εἰ γὰρ καὶ ἀφεμένη πορεύσῃ, ἐτέρου ἄρα πειραθήσῃ ἄνδρὸς τοῦ προτέρου ἀπαλλαγείσα, κἄν ἐκείνος ἁμάρτη τὰ ὅμοια, πάλιν ἄλλου (οὐ φορητὴ γὰρ νέαις χηρεία), ἢ μόνῃς μενεῖς ἀπ' ἄνδρὸς οἷον περ' ἄζυξ. ἀλλ' ἀμελήσεις τοῦ οἴκου καὶ καταφθερεῖς τὸν ἄνδρα; ἐπωδύνου ἄρα βίου

ведінці. Бо це – дар подружнього об'єднання. Визнай той факт, що він іде до гетери, щоб бути легковажним, але що він перебуває саме з тобою, щоб поділитися спільним життям; що він любить тебе через добре судження, а її – через пристрасть. Ця мить – коротка. Вона майже збігається із власне задоволенням. Воно як виникає, так і вмиль припиняється. Час для гетери є короткотривалим для будь-якого чоловіка, якщо він не надто розбещений. Бо що є пустим від бажання, користь насолоди яким – неправда? Врешті-решт він побачить, що він применшує своє життя і чинить наклеп на свій добрий характер.

Тому, той, хто це розуміє, не буде наполягати на обраній для себе шкоді. Отож, викликаний своїм справедливим зобов'язанням перед тобою і відчуваючи зменшення власних статків на існування [він помітить тебе – В.Т.]. Не витримавши обурення моральним осудом, він незабаром покається. Дорога моя, так ти маєш жити: не захищатися від гетер, але відрізнити себе від них своїм розсудливим поведженням щодо чоловіка, турботливою увагою до дому, спокійним способом поведження зі слугами і своєю ніжною любов'ю до своїх дітей. Ви не повинні ревнувати цю жінку (бо добре наслідувати лише добродесних жінок); швидше, ви повинні зробити себе здатною для примирення. Моя дорога, хороший характер викликає повагу навіть у ворогів, а повага – це витвір лише благородства та добра. Відтак, навіть сила жінки може перевершити силу чоловіка.

Можливо, вона зростає в його повазі замість того, щоб служити тому, хто вороже ставиться до неї. "Якщо він був належним чином підготовлений для вас, йому буде ще соромніше від зроблених вчинків; він захоче швидше примиритися і, оскільки він більш тепло прив'язаний до вас, він полюбить вас ще ніжніше. Усвідомлюючи свою несправедливість до вас, він сприйме вашу увагу до своєї життєдіяльності та випробує вашу прихильність до себе. Так само, як тілесні захворювання роблять їх припинення солодшими, так і суперечки між друзями робить їх примирення більш інтимними. Що стосується вас, чиніть опір пристрастним рішенням ваших страждань. Оскільки йому недобре, він запрошує вас поділитися з ним його ста-

συνδιαίρησι τὴν βλάβην. ἀλλ' ἀμυνεῖ τὴν ἑταίραν; περιστήσεται σε φυλαττομένη, κἄν ἀμύνη, μάχιμός ἐστιν οὐκ ἐρυθριῶσα γυνή. ἀλλὰ καλὸν ὅσημέραι μάχεσθαι πρὸς τὸν ἄνδρα; καὶ τί πλέον; αἱ γὰρ μάχαι καὶ αἱ λοιδορίαι τὴν μὲν ἀκολασίαν οὐ παύουσι, τὴν δὲ διαφορὰν ταῖς προκοπαῖς αὖξουσιν. τί δέ, βουλευέσῃ τι κατ' ἐκείνου; μή, φίλη, ζηλοτυπίας κρατεῖν ἢ τραγωδία ἐδίδαξε, δραμάτων ἔχουσα σύνταξιν, ἐν οἷς παρηνόμησε Μήδεια. ἀλλ' ὥσπερ τῆς νόσου τῶν ὀφθαλμῶν ἀπέχειν δεῖ τὰς χεῖρας, οὕτως καὶ σὺ τοῦ πάθους χωρίζε τὴν προσποιήσιν. διακαρτεροῦσα γὰρ θᾶττον τὸ πάθος σβέσεις».

новищем; через те, що він сам не звертає увагу на свої пристойності, він запрошує вас теж до розбещеності; пошкодивши власне життя, він пропонує вам нашкодити тому, що для вас є корисним.

Отже, ви, здається, змовилися проти нього, і, докоряючи йому, ви будете робити собі докори. Якщо ви розлучитеся з ним, ви зміните свого першого чоловіка лише на те, щоб спробувати іншого, а якщо у нього будуть ті ж невдачі, то ви линете до іншого (бо відсутність чоловіка важка для молодих жінок). Інакше – ви будете жити наодинці без чоловіка, як дівчиця. Ви маєте намір недбало ставитися до будинку і знищувати свого чоловіка? Тоді ви, як здобич, матимете роздратоване життя. Ви маєте намір помститися за гетеру? Будучи обережною, вона обійде вас, але якщо вона активно відштовхує вас, то жінка, яка не має схильності до червоніння, грізна в битві. Чи добре битися з чоловіком з дня на день? З якою перемогою? Бійки та докори не зупинять його розбещеної поведінки, але вони посилять розбрат між вами внаслідок загострення. Що тоді? Ти щось задумуєш проти нього? Не роби цього, моя дорога. Трагедія вчить нас перемагати ревності, пам'ятаючи той рух дій, які вчинила Медея внаслідок обурення. Так само, як потрібно тримати руки подалі від хвороб очей, так і ви повинні відокремити свою пристрась від болю. Стійким терпінням ви швидше вгамуєте свої страждання».

**Thesleff 151-154: Φίντις¹ «Περὶ γυναικὸς σωφροσύνας»
(Про жіночу розсудливість²)**

«Τὸ μὲν ὅλον ἀγαθὸν δεῖ ἤμεν καὶ κοσμίαν· ἄνευ γὰρ ἀρετᾶς οὐδέποκα γένοιτό τις τοιαῦτα. ἐκάστα γὰρ ἀρετὰ περὶ ἑκάστον γινομένη τὸ αὐτὰς δεκτικὸν ἀποδίδωσι σπουδαῖον· ἃ μὲν τῶν ὀπτίλων τὰς ὀπτίλους, ἃ δὲ τᾶς ἀκοᾶς τὰν ἀκοᾶν, καὶ ἃ μὲν ἵππων τὸν ἵππον, ἃ δ' ἀνδρὸς τὸν ἄνδρα· οὕτω δὲ καὶ <ἃ> γυναικὸς τὰν γυναικα. γυναικὸς δὲ μάλιστα ἀρετὰ σωφροσύνα· διὰ γὰρ ταύτας τὸν ἴδιον ἄνδρα καὶ τιμὴν καὶ ἀγαλὴν δυνασεῖται.

πολλοὶ μὲν ἴσως δοξάζονται ὅτι οὐκ εὐάρμοστον γυναικὶ φιλοσοφεῖν, ὥσπερ οὐδ' ἵπλευεν οὐδὲ δαμαγορέν· ἐγὼ δὲ τὰ μὲν τινα νομίζω ἀνδρὸς ἤμεν ἴδια, τὰ δὲ γυναικὸς, τὰ δὲ κοινὰ ἀνδρὸς

«Необхідно, щоб жінка була дійсно доброю і впорядкованою. Адже без чесноти вона не зможе стати такою. Досконалість, що відповідає кожній речі, перевершує те, що сприймає її. Відповідно, досконалість очей покращує очі; досконалість слуху покращує слух; чеснота коня покращує коня, а чоловіча чеснота покращує людину. Так само і жіноча чеснота облагороджує жінку.

Чеснота, яка найбільше відповідає жінці, – це розсудливість. Адже завдяки розсудливості жінка здатна шанувати та насолоджуватися власним чоловіком. Насправді, багато хто може подумати, що жінці не належить займатися філософією, як і вона не повинна їздити на коні чи говорити при-

¹ **Фінтіс Спартанська** (давньогрец. Φιντύς, між 4 ст. до н. е. і 2 ст. н. е.) – одна з давньогрецьких філософінь, представниць піфагорійської школи, то до сьогодні достеменно невідомим є час її життя та діяльності. Це зумовлено тим, що такі класичні письменники, як Стобей, згадують під схожими іменами декілька піфагорійок:

Стобей: Фінтіс (донька Калікратида (Стобей наводить два фрагменти, які дійшли до нашого часу).

- Ямвліх: Фільтіда, донька Теофрія з Кротона.
- Розглянемо кожну з версій детальніше.

Якщо говорити про першу версію, то можемо взяти до уваги думку Х. Теслефа, що батька Фінтіс Калікрата можна ідентифікувати як спартанського генерала Калікратида, який помер під час битви на Аргінуських островах у 406 р. до н.е. [Thesleff 1961: 57]. Якщо так, то тоді можна зауважити, що народження піфагорійки можна віднести до кінця V ст. до н.е., а час написання праці – безпосередньо вже до IV ст. до н.е.

Інший дослідник І. Плант вважає дану версію «вигадкою» [Plant 2004: 85-86]. Однак, на наш погляд, версія Теслефа може мати право на існування. Адже у збереженому тексті неопіфагорійського трактату «Про блаженство родин» Псевдо-Калікратида висувається ідея про те, що багатство дружини може порушити правління чоловіка [Korinna 2013: 374-375].

Водночас, можемо зауважити, що завдяки Стобею збереглося два фрагменти праці Фінтіс, яку умовно називають «Про жіночу розсудливість». Хоча такі науковці, як Фант та Левковіч, заперечують їх атрибування їй і приписують їх якомусь чоловіку. Вони написані на дорійському діалекті давньогрецької мови і налічують 80 рядків прози. Мова збережених фрагментів дуже близька до тих текстів, які автентично належать до даного періоду, проте у ній інколи зустрічаються архаїчні особливості. Деякі дослідники відносять їх до пізнішого періоду, а саме II ст. н. е. [Wider 1986: 23]. (В.Т.)

² Термін σωφροσύνας є одним з «неперекладних» у європейській філософській традиції. Якщо послуговуватися рефлексіями Ж.-Л. Лабарр'єра, то його можна перекладати як поміркованість, розсудливість та стриманість [Лабарр'єр 2011]. З контексту даного твору, на наш погляд, саме розсудливість є найбільш оптимальним. (В.Т.)

καὶ γυναικός, τὰ δὲ μᾶλλον ἀνδρὸς ἢ γυναικός, τὰ δὲ μᾶλλον γυναικὸς ἢ ἀνδρὸς. ἴδια μὲν ἀνδρὸς τὸ στραταγὲν καὶ πολιτεύεσθαι καὶ δαμαγορὲν, ἴδια δὲ γυναικὸς τὸ οἰκουρὲν καὶ ἔνδον μένειν καὶ ἐκδέχεσθαι καὶ θεραπεύειν τὸν ἀνδρα. κοινὰ δὲ φαμί ἀνδρείαν καὶ δικαιοσύναν καὶ φρόνασιν· καὶ γὰρ τὰς τῷ σώματος ἀρετὰς ἔχεν πρέπον καὶ ἀνδρὶ καὶ γυναικὶ καὶ τὰς ψυχᾶς ὁμοίως· καὶ ὡς ὑγιαίνειν τῷ σώματι ἀμφοτέροις ὠφέλιμον, οὕτως ὑγιαίνειν τῇ ψυχῇ· σώματος δὲ ἡμεν ἀρετὰς ὑγείαν ἰσχυρὴν εὐαίσθησιαν κάλλος. τὰ δὲ μᾶλλον ἀνδρὶ καὶ ἀσκέν καὶ ἔχεν οἰκεῖόν ἐντι, τὰ δὲ μᾶλλον γυναικὶ. ἀνδρότατα μὲν γὰρ καὶ φρόνασιν μᾶλλον ἀνδρὶ καὶ διὰ τὰν ἔξιν τοῦ σώματος καὶ διὰ τὰν δύνάμιν τὰς ψυχᾶς, σωφροσύναν δὲ γυναικὶ.

διὸ δεῖ περὶ σωφροσύνας παιδευομένην γνωρίζειν, ἐκ πόσων τινῶν καὶ ποίων τοῦτο τάγαθὸν τῇ γυναικὶ παραγίνεται. φαμί διὸ ἐκ πέντε τούτων·

- πρᾶτον μὲν ἐκ τᾶς περὶ τὰν εὐνὰν ὀσιότατός τε καὶ εὐσεβείας·
- δεύτερον δὲ ἐκ τῷ κόσμῳ τῷ περὶ τὸ σῶμα·
- τρίτον <δ> ἐκ τῶν ἐξόδων τῶν ἐκ τᾶς ἰδίας οἰκίας·
- τέταρτον δ' ἐκ τῷ μὴ χρέεσθαι τοῖς ὀργιαμοῖς καὶ ματρωασμοῖς·
- πέμπτον δ' ἐν τῇ θυσίᾳ τῇ πρὸς τὸ θεῖον εὐλαβείᾳ ἡμεν καὶ μετρίαν.

τούτων δὲ μέγιστον αἴτιον καὶ συνεκτικώτατον τᾶς σωφροσύνας τὸ περὶ τὰν εὐνὰν ἡμεν ἀδιάφορον καὶ ἄμικτον θυραῖω ἀνδρὸς πρᾶτον μὲν γὰρ εἰς τοῦτο παρανομοῦσα ἀδικεῖ γενεθλίους θεοῦς, οἴφω καὶ συγγενεία οὐ γνασίους ἐπικούρους ἀλλὰ νόθους παρεχομένα· ἀδικεῖ δὲ τοὺς φύσει θεοῦς, οὐσπερ ἐπομόσασα μετὰ τῶν αὐτῶν πατέρων τε καὶ συγγενῶν συνελεύσεσθαι ἐπὶ κοινῶν βίῳ καὶ τέκνων γενέσει τᾶ κατὰ νόμον· ἀδικεῖ δὲ καὶ τὰν αὐτᾶς πατρίδα, μὴ ἐμμένουσα τοῖς ἐνδιατεταγμένοις. ἔπειτα ἐπὶ τούτοις ἀμβλακίσκειν, ἐφ' οἷς τὸ μέγιστον τῶν προστίμων ὄρισται θάνατος διὰ τὰν ὑπερβολὰν τοῦ ἀδικήματος, ἔκθεσμον καὶ ἀσυγγνωμένεστατον εἶμεν ἀδόνας ἔνεκεν ἀμαρτάνειν καὶ ὑβρίζειν· ὕβριος δὲ πάσας πέρας ὀλεθρος».

вселюдно. Але я вважаю, що хоча деякі речі (справи) стосуються лише чоловіка, а інші – лише жінки, проте є такі, які можливі як для чоловіків, так і для жінок, хоча деякі є більш доречними для чоловіка, ніж жінки, і деякі, які краще для жінки, ніж для чоловіка.

Наприклад, служба в армії чи політична діяльність та публічні виступи більше підходять чоловікові. Справи жінки – це ведення домашнього господарства, перебування вдома, зустріч та обслуговування чоловіка. Втім, я вважаю, що мужність, справедливість і мудрість є загальними для них обох. Досконалість тіла належить як чоловікові, так і жінці, як і досконалість душі. І так само, як корисно для кожного тіла бути здоровим, так і для душі корисно бути здоровою. Доблесті тіла – це здоров'я, сила, проникливість і краса. Деякі з них більше підходять чоловікові для вдосконалення і володіння, інші – для жінки. Мужність і мудрість більше підходять чоловікові як за будовою його тіла, так і з огляду на його душу, натомість помірність більше підходить жінці.

Тому потрібно відкрити для себе природу жінки, яка навчена поміркованості, і розповісти про кількість і види речей, які приносять жінці це добро. Я кажу, що це відбувається завдяки п'яти аспектам:

- по-перше, через благочестя і повагу до її шлюбного ліжка;
- по-друге, з пристойності стосовно її тіла;
- по-третє, з процесій, які відбуваються з її власного будинку;
- по-четверте, від того, щоб не займатися таємничими обрядами і святкуванням Кібелі;
- і по-п'яте, від побожності і правильності у своїх жертвах божеству.

З них тим, що найбільше викликає і зберігає помірність, є невідкупність щодо її шлюбу і утримання не під зглядання з чужим чоловіком. Адже якщо жінка чинить такий переступ, то, по-перше, вона вчиняє несправедливо стосовно богів свого роду, надаючи не реальних, а фіктивних союзників її дому і сім'ї. Вона чинить несправедливість стосовно родинних богів, яким вона присягнулася разом зі своїми пращурами і родичами, щоб вони брали участь у спільному житті і законному народженні дітей. Вона також чи-

Stob. 4.23.61a p. 591 He. «Ἐν ταύτῳ. Κάκεινο δὲ χρή διαλογίζεσθαι, ὡς οὐδὲν καθάρσιον εὐρήσει τὰς ἀμπλακίας ταύτας ἄκος, ὥστε ὡς ἱερὰ θεῶν καὶ βωμῶς ποτερχομένην εἶμεν ἄγναν καὶ θεοφιλάταν· ἐπὶ γὰρ ταῦτα τῆ ἀδικία μάλιστα καὶ τὸ δαιμόνιον ἀσυγγνωμόνητον γίνεται.

κάλλιστος δὲ κόσμος γυναικὸς ἐλευθέρας πρᾶτον τε κῦδος τὸ διὰ τῶν αὐτῶν τέκνων ἐπιμαρτύρασθαι τὰν σωφροσύναν τὰν ποτὶ τὸν ἄνδρα, αἴκα τὸν τύπον τὰς ὁμοιότατος ἐπιφέρωντι τῷ κατασπεύραντος αὐτὰ πατρός. καὶ περὶ μὲν εὐνᾶς οὕτως ἔχει· περὶ δὲ τοῦ κόσμου τοῦ περὶ τὸ σῶμα δοκεῖ μοι οὕτως. δεῖ λευχεύμενα εἶναι καὶ ἀπλοικὰ καὶ ἀπερίσσευτον. ἐσσεῖται δὲ τοῦτο, αἴκα μὴ διαφανέσσι μηδὲ διαποικίλοις μηδὲ ἀπὸ βόμβυκος ὑφασμένους χρᾶται τοῖς περὶ τὸ σῶμα, ἀλλὰ μετρίοις καὶ λευκοχρωμάτοις· οὕτω γὰρ τὸ μᾶλλον κοσμεῖσθαι καὶ τρυφὴν καὶ καλλωπισμὸν φεύξεται, καὶ ζᾶλον οὐκ ἐμποήσει μοχθηρὸν ταῖς ἄλλαις. χρυσὸν δὲ καὶ σμάραγδον ἀπλῶς μὴ περιτίθεσθαι· καὶ γὰρ πολυχρήματον καὶ ὑπεραφανίαν ἐμφαίνειν ποττὰς δαμοτικάς. δεῖ δὲ τὰν εὐνομουμένην πόλιν, ὅταν αὐτὰν δι' ὅλας τεταγμένην, συμπαθέα τε καὶ ὁμοίονμον εἶμεν, ἀπερύκεν δὲ καὶ δαμοεργῶς ἐκ τὰς πόλιος τῶς ἐργαζομένους τὰ τοιαῦτα.

χρῶματι δὲ φαιδρύνεσθαι τὰν ποτῶπα μὴ ἐπακτῷ καὶ ἀλλοτρίῳ, τῷ δ' οἰκῆῳ τῷ σώματος δι' αὐτῷ τῷ ὕδατος ἀπολουοέμεναι, κοσμεῖν δὲ μᾶλλον αὐτὰν αἰσχύνῃ· καὶ γὰρ τὸν συμβιώντα καὶ αὐτὰν ἔντιμον παρέξεται.

τὰς δὲ ἐξόδους ἐκ τὰς οἰκίας ποιεῖσθαι τὰς γυναῖκας τὰς δαμοτελέας θυηπολούσας τῷ ἀρχαγέτῃ θεῷ τὰς πόλιος ὑπὲρ αὐτὰς καὶ τῷ ἄνδρῳ καὶ τῷ παντὸς οἴκῳ· ἔπειτα μήτε ὄρφνας ἀνισταμένας μήτε ἐσπέρας ἀλλὰ πλαθυοῦσας ἀγορᾶς καταφανέα γινόμεναι τὰν ἐξοδὸν ποιεῖσθαι θεωρίας ἔνεκά τινος ἢ ἀγορασμῷ οἰκῆῳ μετὰ θεραπαίνας μιᾶς ἢ καττὸ πλεῖστον δύο εὐκόσμως χειραγωγούμεναι.

τὰς δὲ θυσίας λιτὰς παριστάμεν τοῖς θεοῖς καὶ καττὰν δύναμιν, ὀργιασμῶν δὲ

νὴν несправедливість стосовно своєї Батьківщини, не перебуваючи серед тих, хто був належним чином призначений для неї. У такій ситуації вона помиляється більше, ніж ті, для кого смерть – найбільше з покарань. Адже через масштаби такої несправедливості вчиняти невірні і здійснювати неподобства заради задоволення є незаконним і найменше заслуговує пощади. Результат всього цього неподобства – руйнування (смерть, розбещення)».

«При цьому також треба враховувати те, що вона не знайде засобу для очищення від цього ганебного вчинку, щоб бути і надалі розсудливою і улюбленою богами при наближенні до їх храмів і вівтарів. Бо в разі цієї несправедливості, перш за все, навіть божественний дух буває нещадним. Найблагородніша честь і головна слава заміжньої жінки – свідчити про свої чесноти по відношенню до свого чоловіка через своїх власних дітей, якщо, на щастя, вони повинні мати ознаки подібності батькові, який їх породив. Це підводить підсумок темі розсудливості щодо шлюбу. «Мої думки про розсудливість щодо тілесної порядності такі: розсудлива жінка повинна бути одягнена в біле, просто і звичайно одягнена. Так буде, якщо вона дійсно не носить прозорі одяги або вишитий одяг або тканини з шовку, а переважно одяг пристойного і простого білого кольору. Головне, щоб вона була порядною і уникала розкоші і пихатості; тоді вона не викличе ганебної заздрості в інших жінок. Що стосується золота і смарагдів, то вона не повинна мати бажання їх мати, тому що тоді вона буде демонструвати характеристики багатства і зарозумілості стосовно звичайних жінок.

Тому місто, яке добре кероване, побудоване всюди з метою погляду на все, має ґрунтуватися на співчутті і однастайності. Відповідно, треба навіть вигнати з міста майстрів, які роблять такі прикраси. Розсудлива жінка повинна прикрашати свою зовнішність не імпортованими та закордонними прикрасами, а природною красою тіла; вмиваючись водою, вона повинна прикрашати себе скромністю, а не цим. У такий спосіб вона принесе честь чоловікові, з яким вона ділиться своїм життям, і також самій собі.

καὶ ματρῶσμων τῶν κατ' οἶκον ἀπέχεσθαι. καὶ γὰρ ὁ κοινὸς νόμος ἀπερύκει τὰς πόλιος ταῦτα τὰς γυναῖκας ἐπιτελέν, καὶ ἄλλως καὶ ὅτι μέθας καὶ ἐκστάσις ψυχᾶς ἐπάγοντι ταὶ θρησκευσίεις αὗται· τὰν δ' οἰκοδέσποιαν καὶ προκαθεζομένην οἴκῳ δεῖ σόφρονα καὶ ἀνέλαφρον ποτὶ πάντα ἦμεν».

[Також треба зазначити, що] жінки мають виходити на люди з дому, щоб принести жертви богу-засновнику міста від імені себе, своїх чоловіків і цілих сімей. Окрім цього, жінка повинна відправлятися у театр або купляти товари для дому не тоді, коли вечірня зоря зійшла і не в темряві, а, насамперед, у міру наближення ринкового часу і доти, доки триває світловий день. Це вона повинна робити з допомогою однієї служниці або, щонайбільше, двох.

Також жінка повинна підносити молитви в жертву богам, наскільки їй це дозволено, але вона повинна утримуватися від таємних обрядів дому та святкування Кібели. Загальне право не дозволяє жінкам здійснювати ці обряди, тому що, крім іншого, такі релігійні обряди ведуть до пияцтва і розбещення. Але господиня будинку, навіть головуєча у будинку, повинна все одно бути розсудливою і незмінною за будь-яких обставин»¹.

¹ С. Померой наголошує, що Фінтіс пише, застосовуючи гіперболу, особливо коли це стосується питання вірності. Зокрема, науковиця говорить: «У той час як інші неопіфагорійські жінки стурбовані перелюбом як чоловіків, так і дружин, Фінтіс підкреслює лише наслідки перелюбу у жінок. Вона попереджає, що це гірше, ніж злочини, які заслуговують смертної кари, що це злочин не лише для сім'ї, але й для богів, предків та країни. Вірна спартанській традиції, вона вважає це абсолютним злочином. Жодні нюанси чи пом'якшувальні обставини не мають братися до уваги. У такий спосіб вона обстоює суворі етичні норми і наголошує на необхідності найрішучіших покарань за моральні провини» [Ромеогоу, 2013: р.104]. (В.Т.).

Thesleff 48-50: Αἰσάρας Λευκανῶς Περί ἀνθρώπου φύσιος
Есара Луканська¹ «Про людську природу»

«Φύσις ἀνθρώπου κανὼν μοι δοκεῖ νόμῳ τε καὶ δίκῃς ἤμεν καὶ οἴκῳ τε καὶ πόλει. Ἰχθια γὰρ ἐν αὐτῷ στιβαζόμενος εὐροῖτό κά τις καὶ μαστευόμενος νόμος γὰρ ἐν αὐτῷ καὶ δίκῃ ἃ τὰς ψυχᾶς ἐστὶ διακόσμησις. Τριχθαδία γὰρ ὑπάρχοισα ἐπὶ τριχθαδίοις ἔργοις συνέστακε γνῶμαν καὶ φρόνασιν ἐργαζόμενος <ὁ νόος> καὶ ἀλκὰν καὶ <ὄρμᾶν ἃ> θύμωσις καὶ ἔρωτα καὶ φιλοφροσύναν ἃ ἐπιθυμία. Καὶ οὕτω συντέτακται ταῦτα λογ' ἄλλαλα πάντα, ὥστε αὐτὰς τὸ μὲν κράτιστον ἀγγεσθαι, τὸ δὲ χερείον ἄρχεσθαι, τὸ δὲ μέσον μέσων ἐπέχεν τάξιν, καὶ ἄρχεν καὶ ἄρχεσθαι.

«Людська природа, здається, забезпечує зразок закону і справедливості як для будинку, так і для міста. Крокуючи за слідами всередині себе, той, хто шукає, зробить відкриття: в ньому закон і справедливість, яка є впорядкованим влаштуванням душі. Будучи потрібною, вона організована відповідно до потрібних функцій: те, що впливає на судження і вдумливість, – це [розум], те, що впливає на силу і здатність, – це [високий дух], а все, що впливає на кохання і доброту, – це бажання. Всі вони пов'язані одна з одною так, що краща частина владарює, най-

¹ **Есара Луканська** (давньогрец. Αἰσάρας, 4/3 ст. до н. е.) – одна з найбільш знакових філософинь пізнього класичного піфагорійства. Відома завдяки збереженій у Стобея [I.49.27] праці «Про людську природу» («Περί ἀνθρώπου φύσιος»), яка була підписана її ім'ям. Вважається, що вона була народжена в Луканії, одній з областей, у якій перебували піфагорійці після смерті Піфагора [Aesara of Lucania]. С. Померой свідчить, що деякі біографи Піфагора взагалі називають Есару однією з його доньок [Pomeroy, 2013: p.99]. Натомість М. Планта висунув гіпотезу, що справжнє її ім'я – Ареса, яка, згідно з деякими класичними текстами, була донькою Піфагора [Plant, 2004: pp.81-82]. Підтвердженням цьому є те, що Ямвліх також згадує у своєму списку чоловіче ім'я Аресас.

Праця Есари написана дорійським діалектом давньогрецької мови, що превалював у Стародавній Греції у III ст. до н. е. Проте, як підкреслює М. Вейс, це не заперечує того, що вона могла бути написана в докласичний період або навпаки пізніше, ближче до нової ери [Waithe, 1987: p.68]. Інший дослідник Г. Теслеф, посилаючись на існування так званого «тарентського корпусу», висловлює гіпотезу, що цей твір Есари, як і твори Фінтіс і Періктіони, був написаний як реакція на нього [Thesleff, 1961: p.72]. Як би там не було, але більшість дослідників суголосні в тому, що не важливо, коли саме був написаний твір, а важливо, що він, очевидно, був написаний античною філософією, а не філософом.

М. Вейс наголошує: «У своєму творі Есара стверджує, що саме завдяки вивченню нашої власної людської природи (а саме – людської душі) ми можемо зрозуміти філософські основи природного закону та моралі: «Людська природа, як мені здається, забезпечує стандарт закону та справедливості як для дому, так і для міста». Есара ділить душу на три частини: розум, який виконує суд і думку, дух, який містить мужність і силу, і бажання, яке забезпечує любов і доброзичливість: «Будучи потрібною, душа організовується відповідно до потрібних функцій: те, що впливає на судження і продуманість [розум], те, що впливає на силу і здатність [високий дух], і те, що впливає на любов і доброту [бажання]». Ці речі, будучи божественними, є раціональними, математичними та функціональними принципами, що діють у душі. Теорія Есари про природне право говорить про три типи застосувань моралі, що стосуються особистості, сім'ї і соціальних інститутів» [Waithe, 1987: p.19]. (В.Т.).

Ταῦτα δ' οὕτως ἐμάσατο κατὰ λόγον ὁ θεὸς ἐν τε ἐκτυπώσει καὶ ἐξεργασίᾳ τῶ ἀνθρωπίνῳ σκάνεος, ὅτι μόνον ἀνθρώπων ἐνοάσατο νόμῳ τε καὶ δίκᾳς ἐπιδέκτορα γενέσθαι καὶ οὐδὲν ἄλλο τῶν θνατῶν ζώων. Οὕτε <γάρ> ἐξ ἑνὸς σύστημα κοινανίας γένοιτό κα, οὔτε μὴν ἐκ πλειόνων, ὁμοίων δὲ τούτων (ἀνάγκα γάρ, ἐπεὶ τὰ πράγματα διαφέροντά ἐντι, καὶ τὰς ἐν αἰμίν μοίρας τὰς ψυχᾶς διαφόρως ἤμεν, ὥσπερ καὶ ἐπὶ τῷ σώματος <ἄψιος ὄργανα καὶ> ὀράσιος καὶ ἀκοᾶς καὶ γεῦσιος καὶ ὀσφράσιος, οὐ γάρ πάντα ποτὶ πάντα τὰν αὐτὰν ἔχει συναρμογάν), οὔτε μὴν ἐκ πλειόνων μὲν καὶ ἀνομοίων, τῶν τυχόντων μέντοι γε, ἀλλὰ τῶν ποτᾶν τῷ ὅλῳ συστάματος ἐκπλάρωσιν καὶ σύνταξιν καὶ συναρμογάν τευχθέντων· οὐ μόνον δὲ ἐκ πλειόνων καὶ ἀνομοίων καὶ τῶν ἐς τὸ ὅλον καὶ τέλειον τευχθέντων, ἀλλὰ καὶ αὐτῶν τούτων οὐκ εἰκαίως καὶ ὡς ἔτυχε συνταχθέντων, ἀλλὰ μετὰ τινος νόμου καὶ ἔμφρονος ἐπιστάσιος.

Αἶ τε γὰρ τὰν ἴσαν ἐφέρετο μοῖραν καὶ δυνάμιος καὶ τιμᾶς, ἀνόμοια ἐόντα καὶ τὰ μὲν χερείονα τὰ δὲ κάρρονα τὰ δὲ μέσα, οὐ κα ἐδύνατο ἅ κατὰ ψυχάν τῶν μερέων κοινανία συναρμοσθῆμεν· αἶ τε ἀνίσας, μὴ τὰ κάρρονα δὲ τὰν μείζονα μοῖραν ἐφέρετο, ἀλλὰ τὰ χερείονα, πολλά <κα> ἀφροσύνα καὶ ἀταξία περὶ τὰν ψυχάν ὑπάρχεν· αἶ τε τὰ κάρρονα μὲν τὰν μείζονα, τὰ χερείονα δὲ τὰν μείονα, μὴ ποτὶ λόγον δὲ ἕκαστον τούτων, οὐ κα ἐδύνατο ὁμόνοια καὶ φιλία καὶ δικαιοτάς ἤμεν περὶ τὰν ψυχάν, ἐπεὶ ὃ ἕκαστον ἐν ποτὶ λόγον συντάκται τὸν ἀρμόσδοντα, τὸ τοιοῦτον φαμὶ ἐγὼ δικαιοτάτα ἤμεν.

Καὶ μὴν ὁμόνοιά τις καὶ ὁμοφροσύνα ὁπαδέει τᾶ τοιαύτα διατάξει. Τὸ δὲ τοιοῦτον δικαίως κα λέγοιτο εὐνομία ἤμεν τᾶς ψυχᾶς, ἅτις ἐκ τῷ ἄρχεν μὲν τὸ κάρρον, ἄρχεσθαι δὲ τὸ χερείον κράτος ἐπιφέροιτο τᾶς ἀρετᾶς. Καὶ φιλία δὲ καὶ ἔρως καὶ φιλοφροσύνα σύμφυλος καὶ συγγενῆς ἐκ τούτων ἐξεβλάστασε τῶν μερέων. Συμπείθει μὲν γὰρ ὁ νόος ὀραυγούμενος, ἔραται δὲ ἅ ἐπιθυμία, ἅ δὲ θύμωσις ἐμπιπλαμένα μένεος, ἔχθρα ζέοισα φίλα γίνεται τᾶ ἐπιθυμία. Ἀρμόξας γὰρ ὁ νόος τὸ ἀδὸ τῷ λυπηρῷ συγκατακρέομενος καὶ τὸ σύντονον καὶ σφοδρὸν τῷ κούφῳ μέρει τᾶς ψυχᾶς καὶ διαχτυκῶ· ἕκαστον

нижча керується, а проміжна займає середнє місце; вона керує і керується.

Отже, бог, керуючись принципом, вигадав це у рисах та устрої людського життя, тому що він мав намір лише людину зробити одержувачем закону та справедливості, а не когось іншого зі смертних тварин. Така складна єдність не могла виникнути ні з однієї речі, ні з кількох однакових. Речі, які потрібно зробити, мають бути різними, щоб частини душі також були різними, як у випадку з тілом органи дотику зору, слуху, смаку і запаху відрізняються, оскільки вони не мають однакової спорідненості з усім.

Також така єдність не могла походити з декількох різних речей випадково, а, швидше за все, з частин, сформованих відповідно до завершення, утворення та об'єднання всього складеного цілого. Душа складається не лише з декількох різних частин, виготовлених відповідно до цілого і повного, але й, крім того, ці частини розташовані не випадково і стихійно, а відповідно до раціонального принципу.

«Якби у них була рівна частка влади і честі, хоча вони, насправді, не є рівними, то деякі би поступалися, деякі перевершували, а деякі були б посередині, тоді об'єднання частин в душі не могло б бути узгоджене один з одним. Або, навіть якби вони мали нерівну частку, але чим гірше, ніж краще, тим більше, в душі була б велика дурість і безлад. І навіть якщо чим краще, тим більше, і чим гірше, тим менше, але при цьому кожен з них не має правильної пропорції, то не може бути єдності, дружби і справедливості у всій душі. Адже коли людина влаштована відповідно до необхідної пропорції, то таку узгодженість я називаю справедливістю.

І, дійсно, певна єдність і згода в почуттях супроводжують таку домовленість. Такий устрій душі справедливо було б назвати хорошим, якщо через управління кращою частиною і підпорядкування нижчої, душа додасть силу чесноти до себе. Дружба, любов і доброта, родинні зв'язки та спорідненість, проростуть з цих частин. Бо уважний розум переконуює, бажає любові, а високий дух наповнений силою; коли кипить ненависть, вона стає доброзичливою до бажання.

τε ἐκάστω πράγματι τὰν σύμφυλον καὶ συγγενέα προμάθειαν διαμεμέρισται, ὁ μὲν νόος ὀραυγούμενος καὶ στιβαζόμενος τὰ πράγματα, ἃ δὲ θύμωσις ὀρμῶν καὶ ἀλλὰν ποτιφερομένα τοῖς ὀραυγαθεῖσιν· ἃ δὲ ἐπιθυμία φιλοστοργία συγγενῆς ἐἴσα ἐφαρμόσδει τῷ νόφ ἴδιον περιποιούμενα τὸ ἀδὺ καὶ τὸ σύννοον ἀποδιοῖσα τῷ συννώφ μέρει τᾶς ψυχᾶς. Ὡντερ ἕκατι δοκέει μοι καὶ ὁ βίος ὁ κατ' ἀνθρώπως ἀριστος ἦμεν, ὅκα τὸ ἀδὺ τῷ σπουδαίφ συγκατακραθῆ καὶ <α> ἀδὸν τᾶ ἀρετᾶ. Ποθαμῶξασθαι δ' αὐτὰ ὁ νόος δύναται, παιδεύσιος καὶ ἀρετᾶς ἐπήρατος γενόμενος».

Розум, з'єднавши приємне з болючим, змішує у такий спосіб напружене і міцне з легкою і розслабленою частиною душі, кожна частина розподіляється відповідно до своєї спорідненої і відповідної турботи про кожну річ: розум уважно оглядає і відстежує речі, високий дух додає імпульсивність і силу до того, що уважно оглядається, а бажання, близьке до прихильності, пристосовується до розуму, зберігаючи приємне як його власне, і відмовляючись від уважної і турботливої частини душі.

Відповідно до цього, мені здається, що краще життя для людини – це кожен раз, коли приємне поєднується з серйозним, а задоволення – з чеснотою. Розум здатний прив'язати ці речі до себе, стаючи прекрасним завдяки систематичній освіті і чесноті».

Πορφυρίου εἰς τὰ Ἀρμονικὰ Πτολεμαίου ὑπόμνημα Порфірій «Коментар до "Гармоніки" Птолемея» (уривки)

22 «λέγομεν θεωρίαν συνωνύμως, κανόνα δὲ τὸ τῆς ὀρθότητος τῶν συμμετριῶν μέτρον, ὃ καὶ ὀρίζονται τινες αὐτῶν οὕτω. κανὼν ἐστὶ μέτρον ὀρθότητος τῶν ἐν τοῖς φθόγγοις ἡρμωσμένων διαφορῶν, αἱ θεωροῦνται ἐν λόγοις ἀριθμῶν.

γράφει γέ τοι περὶ τούτου καὶ Πτολεμαῖος ἡ Κυρηναῖα ἐν τῇ Πυθαγορικῇ τῆς μουσικῆς στοιχειώσσει ταῦτα. Ἦ οὖν κανονικὴ πραγματεία, κατὰ τίνας μᾶλλον ἐστὶ; καθόλου κατὰ τοὺς Πυθαγορικούς; ἦν γὰρ νῦν ἀρμονικὴν λέγομεν, ἐκεῖνοι

22 «Справа в тому, що піфагорійці, які, власне, відкрили даний підхід (*канонічний* – *В.Т.*), називали «канонічним» те вчення, яке ми зараз саме й називаємо «гармонійним», а каноном – мірило правильності співвідношень. Зокрема, деякі з піфагорійців так його і визначають: «Канон – це мірило правильності вкладених у звуках гармонійних відмінностей, які виявляються у відносинах чисел».

Пише про це і Птолемея Кіренська¹ в «Піфагорійських першоосновах музики»:

¹ **Птолемея (Птолемеїда) Кіренська** (давньогрец. Πτολεμαῖος ἡ Κυρηναῖα, бл. IV-III ст. до н.е.), першу відому жінку античності, яка була музичним теоретиком. Достовірним є те, що вона за походженням з того самого міста Кірени (Лівія), що й Арета Кіренська та Ератосфен (давньогрец. Ἐρατοσθένης ὁ Κυρηναῖος, бл. 275 — 194 до н. е. – давньогрецький математик, астроном, географ і поет. Керівник Олександрійської бібліотеки). Як зауважує Е. Рокконі, її життя і творчість датується IV-III ст. до н.е., але не пізніше I ст. н.е. [Rocconi 2003: 100]. На користь цього говорить те, що на початку нової ери Дідім Музикант (Δίδυμος ὁ Μουσικός) написав трактат «Про різницю між арістоксениками та піфагорійцями» (Περὶ τῆς διαφορᾶς τῶν Ἀριστοχενείων τε καὶ Πυθαγορείων), в якому з великою вірогідністю згадувалася ця давньогрецька мислителька [Meriani 2016: 330]. Про її життя майже нічого не відомо; її творчість відома лише завдяки коментарям Порфірія до «Гармоніки Птолемея» (*Εἰς τὰ ἀρμονικὰ Πτολεμαίου ὑπόμνημα*). Саме Порфірій говорить, що антична філософія була авторкою праці «Піфагорійські основи музики» (Πυθαγορικὴ τῆς μουσικῆς στοιχειώσις).

κανονικὴν ὀνόμαζον. ἀπὸ τίνος κανονικὴν αὐτὴν λέγομεν; οὐχ ὡς ἔνιοι νομίζουσι ἀπὸ τοῦ κανόνος ὄργανον παρονομασθεῖσαν, ἀλλ' ἀπὸ τῆς εὐθύτητος ὡς διὰ ταύτης τῆς πραγματείας τὸ ὀρθὸν τοῦ λόγου εὐρόντος καὶ τὰ τοῦ ἡρμοσμένου παραπήγματα.

Κανονικὴν γέ τοι καλοῦσι καὶ τὴν ἐπὶ συρίγγων καὶ αὐλῶν καὶ τῶν ἄλλων πραγματείαν, καίτοι τούτων μὴ κανονικῶν ὄντων, ἀλλ' ἐπεὶ αὐτοῖς οἱ λόγοι καὶ τὰ θεωρήματα ἐφαρμόζουσι, κανονικὰ καὶ ταῦτα προσαγορεύουσι. μᾶλλον οὖν τὸ ὄργανον ἀπὸ τῆς κανονικῆς πραγματείας κανὼν ὀνομάσθη. κανονικὸς δ' ἐστὶ καθόλου ὁ ἀρμονικὸς ὁ περὶ τοῦ ἡρμοσμένου ποιούμενος τοὺς λόγους. διαφέρουσι δὲ μουσικοὶ καὶ οἱ κανονικοὶ. μουσικοὶ μὲν γὰρ λέγονται οἱ ἀπὸ τῶν αἰσθήσεων ὀρμώμενοι ἀρμονικοὶ, κανονικοὶ δ' οἱ Πυθαγορικοὶ οἱ ἀρμονικοὶ. εἰσὶ δὲ καὶ ἑκάτεροι τῶ γένει μουσικοί.

Οἷς ἐπάγει κατ' ἐρώτησιν πάλιν καὶ ἀπόκρισιν. ἡ κατὰ τὸν κανόνα θεωρία, ἐκ τίνων σύγκειται; ἐκ τῶν παρὰ τοῖς μουσικοῖς ὑποτιθεμένων καὶ ἐκ τῶν παρὰ τοῖς μαθηματικοῖς λαμβανομένων. Ἔστι δὲ τὰ παρὰ τοῖς μουσικοῖς ὑποτιθέμενα, ὅσα παρὰ τῶν αἰσθήσεων λαμβάνουσιν οἱ κανονικοὶ, οἷον τὸ εἶναι τινα σύμφωνα καὶ διάφωνα διαστήματα καὶ τὸ εἶναι σύνθετον τὸ διὰ πασῶν ἐκ τε τοῦ διὰ τεσσάρων καὶ τοῦ διὰ πέντε καὶ τὸ εἶναι τόνον τὴν δ' ὑπεροχὴν τοῦ διὰ πέντε παρὰ τὸ διὰ τεσσάρων καὶ τὰ ὅμοια. τὰ δὲ παρὰ τοῖς μαθηματικοῖς λαμβανόμενα, ὅσα ἰδίως οἱ κανονικοὶ τῶ λόγῳ θεωροῦσιν ἐκ τῶν τῆς αἰσθήσεως ἀφορμῶν μόνον κινήθεντες, οἷον τὸ εἶναι ἐν ἀριθμῶν λόγοις τὰ διαστήματα καὶ τὸ εἶναι ἐξ ἀριθμῶν συγκρουστῶν τὸν φθόγγον καὶ τὰ παραπλήσια. τὰς ὑποθέσεις οὖν τῆς κανονικῆς διορίσειεν ἂν τις ὑπάρχειν τῇ τε περὶ τὴν μουσικὴν ἐπιστήμην καὶ τῇ περὶ τοὺς ἀριθμοὺς καὶ τὴν γεωμετρίαν».

«Кому перш за все зобов'язане виникнення канонічного вчення? Насамперед – піфагорійцям. Адже те, що ми зараз називаємо “гармонійним”, вони іменували “канонічним”. Чому ми називаємо його канонічним? – Не від інструменту канону, як деякі вважають, а від “прямоти”, оскільки завдяки цьому вченню розум знайшов “правильне”, тобто правила гармонійного. Справді, називають же “канонічним” і вчення про сирінгу, авлос та інші інструменти, хоча в них немає нічого від канону; але якщо до них приєднуються числові відносини й умоглядне, то їх також називають “канонічними”. Так що, швидше за вже, інструмент названий каноном від канонічного вчення.

А “канонік” взагалі, це гармонік, що займається дослідженням гармонійного. Розрізняються музиканти і каноніки. “Музикантами” називають гармоніки, які виходять з почуттів, а “каноніками” – гармоніки-піфагорійці, хоча за походженням і перші, і другі – музиканти.

Птолемея продовжує свої запитання і відповіді: “З чого складається канонічна теорія? З основних положень музикантів і умовиводів математиків. Основні положення музикантів – це те, що каноніки беруть від почуттів (наприклад, що одні інтервали – консонантні, інші – дисонантні, що октава складена з кварта і квінти, що тон – це надлишок, наявний у квінти в порівнянні з квартою, і т.п.). А умовиводи математиків – це те, що каноніки розглядають власне розумом, отримуючи лише стимул від почуття (наприклад, що інтервали утворюються з числових відносин, що звук залежить від числа ударів і т.п.). Відповідно, ключові засади канонічного вчення можна було б віднести як до науки про музику, так і до науки про числа і до геометрії».

Втім, як зауважує А. Беркер, «Праця Птолемея про різні погляди на теорію музики не свідчить про те, що вона сама належить до певної школи. Заголовок її роботи говорить про те, що вона вважала себе піфагорійкою, але її критичні міркування, які зосереджені на математичній теорії за рахунок музичного емпіризму, свідчить про її відмову від радикальних варіантів піфагорійства. Її симпатія, мабуть, стосується підходу, що склався у школі Арістоксена [Barker 1989: 230]. Тут наводяться три уривки з Порфірієвого «Коментаря до «Гармоніки» Птолемея», в яких цитуються думки античної мислительки. (В.Т.).

23 «Περὶ τούτων γράφει ἡ Πτολεμαίς ἐν τῇ εἰρημένῃ εἰσαγωγῇ ταῦτα. Πυθαγόρας καὶ οἱ διαδεξάμενοι βούλονται τὴν μὲν αἴσθησιν ὡς ὄδηγόν τοῦ λόγου ἐν ἀρχῇ παραλαμβάνειν πρὸς τὸ οἰοῦναι ζῶπυρά τινα παραδιδόναι αὐτῶ, τὸν δὲ λόγον ἐκ τούτων ὀρμηθέντα καθ' ἑαυτὸν πραγματεύεσθαι ἀποστάντα τῆς αἰσθήσεως, ὅθεν κἂν τὸ σύστημα τὸ ὑπὸ τοῦ λόγου εὐρεθῆν τῆς πραγματείας μηκέτι συνάδῃ τῇ αἰσθήσει, οὐκ ἐπιστρέφονται, ἀλλ' ἐπεγκαλοῦσι λέγοντες τὴν μὲν αἴσθησιν πλανᾶσθαι, τὸν δὲ λόγον εὐρηκέναι καθ' ἑαυτὸν τὸ ὀρθὸν καὶ ἀπελέγχειν τὴν αἴσθησιν.

Ἐναντίως δὲ τούτοις ἔνιοι τῶν ἀπ' Ἀριστοξένου μουσικῶν φέρονται, ὅσοι κατὰ μὲν τὴν ἔννοιαν θεωρίαν ἔλαβον, ἀπὸ δ' ὀργανικῆς ἕξεως προκόψαντες. οὗτοι γὰρ τὴν μὲν αἴσθησιν ὡς κυρίαν ἐθεάσαντο, τὸν δὲ λόγον ὡς παρεπόμενον, πρὸς μόνον τὸ χρεῖῳδες, κατὰ δὴ τούτους εἰκότως οὐ πανταχῇ αἱ λογικαὶ ὑποθέσεις τοῦ κανόνος σύμφωνοι ταῖς αἰσθήσεσιν».

26 «Περὶ τούτων συντόμως μὲν καὶ ἡ Κυρηναία Πτολεμαίς ἔγραψεν ἐν τῇ εἰσαγωγῇ, ἐπῆλθε δὲ καὶ Δίδυμος ὁ μουσικὸς διὰ πλειόνων ἐν τῷ Περὶ τῆς διαφορᾶς τῶν Ἀριστοξενείων τε καὶ Πυθαγορείων. ἡμεῖς δὲ τὰ παρ' ἀμφοῖν ἀναγράψωμεν, ὀλίγα τῆς λέξεως συντομίας ἐνεκεν παρακινῶντες.

γράφει δὴ ἡ μὲν Πτολεμαίς τάδε. Τῶν ἐν τῇ μουσικῇ διαπρεψάντων τίς ἡ διαφορὰ; οἱ μὲν γὰρ τὸν λόγον προέκριναν αὐτόν, οἱ δὲ τὴν αἴσθησιν, οἱ δὲ τὸ συναμφοτέρον. τὸν μὲν λόγον προέκρινον αὐτόν τῶν Πυθαγορείων ὅσοι μᾶλλον ἐφίλονεῖκισαν πρὸς τοὺς μουσικοὺς τελέως τὴν αἴσθησιν ἐκβάλλειν, τὸν δὲ λόγον ὡς αὐταρκες κριτήριον καθ' ἑαυτὸν εἰσφέρειν. ἐλέγχονται δ' οὗτοι πάντως τι αἰσθητὸν παραλαμβάνοντες ἐν ἀρχῇ καὶ ἐπλανθάνοντες. τὴν δ' αἴσθησιν προέκριναν οἱ ὀργανικοί, οἷς ἡ οὐδαμῶς ἔννοια θεωρίας ἐγένετο ἢ ἀσθενής.

τῶν δὲ τὸ συναμφοτέρον προκρινάντων τίς ἡ διαφορὰ; οἰμὲν ὁμοίως ἀμφοτέρα ἰσοδυναμοῦντα παρέλαβον τὴν τ' αἴσθησιν καὶ τὸν λόγον, οἱ δὲ τὸ ἕτερον

23 «Птолемея в згаданому «Вступі» пише про це так: “Пифагор і його наступники вважають за краще бачити в почутті щось на зразок початкового провідника для розуму. Почуття передає йому ніби іскорки, а він, розпалений ними, веде вже дослідження сам, окремо від почуття. Навіть якщо результат, отриманий розумом, більше не узгоджується з почуттям, піфагорійці не відступають, а стверджують, що почуття помиляються, розум же сам знайшов, що є правильним, і в такий спосіб спростовує почуття.

Протилежні погляди мають деякі з музикантів, послідовників Аристоксена, які, з одного боку, зробили вибір на користь науки, заснованої на мисленні, а з іншого – відштовхуються від практичної роботи з інструментами. Почуття вони розглядали як головне, а розум – як похідне, якщо від нього є користь. Природно, що логічні принципи, покладені в основу канону, не завжди узгоджуються, на їхню думку, з почуттями.”».

26 «Стисло це викладено у «Вступі» (до «Піфагорійських основ музики» – В.Т.) Птолемеї Кіренської, а докладніше – у Дідіма Музиканта у книзі «Про відмінність аристоксеніків і піфагорійців». Ми наведемо фрагменти (з вимушеними скороченнями) з цих обох авторів.

Птолемея пише так: “У чому полягає різниця між найбільшими авторитетами в музиці? Одні віддавали перевагу лише розуму, інші – слуху, треті – обом речам. Лише розуму віддавали перевагу ті з піфагорійців, які особливо завзято переконали музикантів ввести його як самодостатній критерій, а почуття зовсім відкинути. Спростовуються вони хоча б тим, що, допускаючи спочатку щось чуттєве, вони потім забувають про це. Натомість почуття вважали кращими інструментальні, які або загалом не використовували умоглядне, або зовсім трохи.

А в чому відмінність тих, хто обрав для себе те й інше разом? Для одних почуття і розум – рівні між собою; для інших – щось є провідним, а щось – другорядним. Обидва начала мають рівну вагу для Арісток-

προηγούμενον, τὸ δ' ἕτερον ἐπόμενον. ὁμοίως μὲν ἀμφοτέρα Ἀριστότενος ὁ Ταραντίνος. οὐτε γὰρ αἰσθητὸν δύναται συστήναι καθ' αὐτὸ διχα λόγου, οὔτε λόγος ἰσχυρότερός ἐστι παραστήσαι τι μὴ τὰς ἀρχὰς λαβὼν παρὰ τῆς αἰσθήσεως, καὶ τὸ τέλος τοῦ θεωρήματος ὁμολογούμενον πάλιν τῇ αἰσθήσει ἀποδιδούς. τί δὲ μᾶλλον βούλεται προηγεῖσθαι τὴν αἴσθησιν τοῦ λόγου; τῇ τάξει, οὐ τῇ δυνάμει. ὅταν γάρ, φησί, ταύτη τὸ αἰσθητὸν συναφθῇ ὁποῖόν ποτέ ἐστι, τότε δεῖν ἡμᾶς καὶ τὸν λόγον προάγειν εἰς τὴν τούτου θεωρίαν.

τίνες τὸ συναμφοτέρον ὁμοίως; Πυθαγόρας καὶ οἱ διαδεξάμενοι. βούλονται γὰρ αὐτοὶ τὴν μὲν αἴσθησιν ὡς ὄνηγόν τοῦ λόγου ἐν ἀρχῇ παραλαμβάνειν πρὸς τὸ οἰοῖναι ζώπυρά τινα παραδιδόνα αὐτῶ, τὸν δὲ λόγον ἐκ τούτων ὀρηθέντα καθ' ἑαυτὸν πραγματεύεσθαι ἀποστάντα τῆς αἰσθήσεως, ὅθεν κἂν τὸ σύστημα τὸ ὑπὸ τοῦ λόγου εὐρηθῆν τῆς πραγματείας μηκέτι συνάδη τῇ αἰσθήσει, οὐκ ἐπιστρέφονται, ἀλλ' ἐπεγκαλοῦσι λέγοντες τὴν μὲν αἴσθησιν πλανᾶσθαι, τὸν δὲ λόγον εὐρηκέναι τὸ ὀρθὸν καθ' ἑαυτὸν καὶ ἀπελέγχειν τὴν αἴσθησιν.

τίνες ἐναντίως τούτοις; ἔνιοι τῶν ἀπ' Ἀριστοξένου μουσικῶν, ὅσοι κατὰ μὲν τὴν ἔννοιαν θεωρίαν ἔλαβον, ἀπὸ δ' ὀργανικῆς ἕξεως προκόψαντες. οὗτοι γὰρ τὴν μὲν αἴσθησιν ὡς κυρίαν ἔθεσαν, τὸν δὲ λόγον ὡς περ ἐπόμενον εἰς μόνον τὸ χρεῖωδες. ταῦτα μὲν οὖν τὰ τῆς Κυρηναίας».

сена з Тарента, бо ні чуттєве не може виникнути без участі розуму, ні розум не здатний що-небудь встановити, не відштовхуючись від почуттів і не погоджуючи свій результат споглядання знову ж таки з почуттями. Як же тоді він співвідносить почуття з розумом? За порядком, але не за значенням. Коли – , каже він, – що-небудь чуттєве сприйняте, тоді нам слід застосовувати розум для його споглядання.

Хто зробив розум провідним? Піфагор та його наступники. Вони бажають бачити в почутті щось на зразок початкового провідника для розуму: почуття передає йому немов спалахи, а він, розпалений від них, веде вже дослідження сам, незалежно від почуття. Отже, навіть якщо результат, отриманий розумом, більше не узгоджується з почуттям, [наступники Піфагора] не поступаються, а зазначають, що почуття помиляються, а розум сам знайшов правильне рішення, спростовуючи у такий спосіб почуття.

Хто їм протистоїть? Деякі музиканти, послідовники Арістоксена, які, з одного боку, зробили вибір на користь науки, заснованої на мисленні, а з іншого, відштовхувалися від практичної роботи з інструментами. Почуття вони розглядали як головне, а розум – як похідне, якщо від нього є користь". Це з Птолемеї Кіренської».

Посилання до приміток:

- Лабарр'єр Ж.-Л. (2011). Фронеzis. *Європейський словник філософії: Лексикон неперекладностей. Том перший*. Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 527-533.
- Aesara of Lucania (fl. 400s-300s BCE), Encyclopedia.com, Available at: <https://www.encyclopedia.com/women/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/aesara-lucania-fl-400s-300s-bce>
- Barker, A. (1989). *Greek Musical Writings, Bd. 2: Harmonic and Acoustic Theory*, Cambridge University Press.
- Epistolographi Graeci. (1873). *Recensuit, recognovit, adnotatione critica et indicibus instruxit R. Hercher*. Paris: Didot.
- Korinna, Z. (2013). *Men and Women in the Household of God: A Contextual Approach to Roles and Ministries in the Pastoral Epistle*, Vandenhoeck & Ruprecht.
- Ménage, G. (1690). *Historia mulierum philosopharum. Accedit ejusdem Commentarius Italicus in 7. sonettum Francisci Petrarcae, à re non alienus*. Lugduni: apud Anissonios, Joan Posuel, & Claudium Rigaud.

- Meriani, A. (2016). The Submerged Musicology of Ancient Greece, *Submerged Literature in Ancient Greek Culture: Case Studies*, Vol.2, Ed. Giulio Colesanti and Laura Lulli, Berlin: de Gruyter, pp. 325–338.
- Plant, I.M. (2004). *Women Writers of Ancient Greece and Rome: An Anthology*, University of Oklahoma Press.
- Pomeroy, S. B. (2013). *Pythagorean Women: Their History and Writings*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Prudence, A. (1997). *The Concept of Woman: The Aristotelian Revolution, 750 B.C. - A. D. 1250*. Wm. B. Eerdmans Publishing.
- Rocconi, E. (2003). Un manuale al femminile: L'Introduzione pitagorica alla musica di Tolemaide di Cirene, *Ars/Techne: Il manuale tecnico nelle civiltà greca e romana (Chieti, 29-30 ottobre 2001)*, Ed. Maria Silvana Celentano, Alessandria: Edizioni dell'Orso, pp.99–114.
- Stäedele, A (1980). *Die Briefe des Pythagoras und der Pythagoreer*. Meisenheim a.Glan.
- Thesleff, H. (1961). *An Introduction to the Pythagorean Writings of the Hellenistic Period*, Åbo akademi.
- Thesleff, H. (1965). *The Pythagorean Texts of the Hellenistic Period collected and edited*. Åbo Academi.
- Waithe, M.E. (1987). *A History of Women Philosophers. Volume 1, 600 BC-500 AD*. Boston: Martin Nijhof.
- Wider, K.(1986). *Women Philosophers in the Ancient Greek World: Donning the Mantle, Hypatia*, 1 (1), pp. 21–62.

References:

- Aesara of Lucania (fl. 400s–300s BCE), Encyclopedia.com, Available at: <https://www.encyclopedia.com/women/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/aesara-lucania-fl-400s-300s-bce>
- Barker, A. (1989). *Greek Musical Writings, Bd. 2: Harmonic and Acoustic Theory*, Cambridge University Press.
- Epistolographi Graeci. (1873). *Recensuit, recognovit, adnotatione critica et indicibus instruxit R. Hercher*. Paris: Didot.
- Korinna, Z. (2013). *Men and Women in the Household of God: A Contextual Approach to Roles and Ministries in the Pastoral Epistle*, Vandenhoeck & Ruprecht.
- LabARRIERE, J.-L. (2011). Fronesis, *European Dictionary of Philosophies: A Lexicon of Intranslatability*. V.1. Kyiv: SPIRIT I LETTER, 527–533. [In Ukrainian].
- Ménage, G. (1690). *Historia mulierum philosopharum. Accedit ejusdem Commentarius Italicus in 7. sonettum Francisci Petrarchae, à re non alienus*. Lugduni: apud Anissonios, Joan Posuel, & Claudium Rigaud.
- Meriani, A. (2016). The Submerged Musicology of Ancient Greece, *Submerged Literature in Ancient Greek Culture: Case Studies*, Vol.2, Ed. Giulio Colesanti and Laura Lulli, Berlin: de Gruyter, pp. 325–338.
- Plant, I.M. (2004). *Women Writers of Ancient Greece and Rome: An Anthology*, University of Oklahoma Press.
- Pomeroy, S. B. (2013). *Pythagorean Women: Their History and Writings*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.

- Prudence, A. (1997). *The Concept of Woman: The Aristotelian Revolution, 750 B.C. - A. D. 1250*. Wm. B. Eerdmans Publishing.
- Rocconi, E. (2003). *Un manuale al femminile: L'Introduzione pitagorica alla musica di Tolemaide di Cirene, Ars/Techne: Il manuale tecnico nelle civiltà greca e romana (Chieti, 29-30 ottobre 2001)*, Ed. Maria Silvana Celentano, Alessandria: Edizioni dell'Orso, pp.99-114.
- Stäedele, A (1980). *Die Briefe des Pythagoras und der Pythagoreer*. Meisenheim a.Glan.
- Thesleff, H. (1961). *An Introduction to the Pythagorean Writings of the Hellenistic Period*, Åbo akademi.
- Thesleff, H. (1965). *The Pythagorean Texts of the Hellenistic Period collected and edited*. Åbo Academi.
- Waithe, M.E. (1987). *A History of Women Philosophers. Volume 1, 600 BC-500 AD*. Boston: Martin Nijhof.
- Wider, K.(1986). *Women Philosophers in the Ancient Greek World: Donning the Mantle, Hypatia*, 1 (1), pp. 21-62.

Feano of Croton, Mia of Croton, Melissa, Fintis of Spartan, Esara of Lucan, Ptolemais of Cyrene. Woman philosopher of the Pythagorean school about human nature and upbringing.

The article offers academic translation into Ukrainian of a number of works by Pythagorean woman philosophers, which reveal the problems of human nature and personality education. The focus is on such pseudo-epigraphs of ancient woman thinkers as two letters by Theano of Croton, letters of Miya of Croton and Melissa, as well as treatises by Fintys of Sparta "On a woman prudence", Aesara of Lucania "On human nature" and excerpts from Porphyry's "Pythagorean music" which contain fragments of the works of Ptolemais of Cyrene. The main themes of the above works and letters are the education of the individual in general, and women in particular. Accordingly, the basis of education should be an element of restraint and prudence in everything. If the child is brought up on this basis, he will be able to be strong and resilient during certain life situations. In the treatises of the Pythagorean women-philosophers it is noted that through the study of our own human nature (namely, the human soul) we can understand the philosophical foundations of natural law and morality. Therefore, a woman should use in her life not fleeting emotions and reactions to a particular event, situation, but also be moderate and prudent. These texts are significant in the context of understanding gender issues in the Hellenistic era. Based on the translated works, we can say that, according to thinkers, a number of virtues are common to both sexes (courage, justice and wisdom), moderation or abstinence are more common in women. At the same time, the limitation of the social role of women reflects an understanding of the nature of the female soul. Accordingly, the normative principle of harmony must be implemented in the context of the specific social roles allowed to women. At the same time, the availability of these texts indicates that philosophy is possible for both men and

women, thus emphasizing the importance of involving the latter in knowledge and scientific knowledge.

Key words: *ancient woman philosophers, Pythagorean woman thinkers, human nature, upbringing, Theano of Crotone, Miya of Crotone, Melissa, Fintys of Sparta, Aesara of Lucania, Ptolemais of Cyrene.*

Туренко Віталій Едуардович, кандидат філософських наук, м.н.с. філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

E-mail: vitali_turenko@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0003-0572-9119>

Vitalii Turenko, PhD, Research Assist, Taras Shevchenko National University of Kyiv,

E-mail: vitali_turenko@ukr.net

ORCID-ID <https://orcid.org/0000-0003-0572-9119>